

СПІВПРАЦЯ З ВОРОГОМ ЯК ВИМУШЕНА МОДЕЛЬ ПОВЕДІНКИ ТА СТРАТЕГІЯ ВИЖИВАННЯ

У статті зроблена спроба розглянути побутовий колабораціонізм і співпрацю з ворогом в адміністративній сфері на окупованих землях України через призму життєвих стратегій соціальних акторів. На основі аналізу історіографічного доробку з теми колабораціонізму, а також методологічних запозичень із суміжних з історією гуманітарних дисциплін зроблено висновок про переобтяженість поняття «колабораціонізму» політичними конотаціями, наділення його взаємозаперечними ознаками, загальну смислову плутанину. На конкретних прикладах розглядаються стратегії виживання сільських старост, пересічних людей, специфічні прояви колаборації в дистрикті «Галичина» та жіночої колаборації.

Ключові слова: *співпраця, колабораціонізм, життєві стратегії, стратегії виживання, Український центральний комітет.*

Люди, опиняючись в екстремальних умовах війни, насамперед намагаються вижити, а не померти як герої чи мученики. Крім того, більшість людей узагалі намагаються уникнути різноманітних ризиків. Історик Карл Беркгоф у своїй ґрунтовній праці «Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою» наводить дуже точний вислів дослідника в галузі соціальної та еволюційної психології Роя Баумайстера, який зауважив, що «хоча з відстані часу ми уявляємо людей, які жили в історично цікаві часи, як залучених у великі епохальні події, більшість із них, мабуть, цього не відчували. Натомість багато людей хотіли жити своїм життям, якнайдалі від втручань великих соціально-політичних зрушень. Отримати роботу, знайти житло, закохатися, виростити дітей та інші подібні клопоти і надалі домінують у повсякденні більшості людей навіть у часи війни та революції. І хай там яке зло лютує навколо, в кожного є своє життя, яким хочеться жити...» [4, 15].

Американський історик Тімоті Девід Снайдер резонно зауважив, що під час Другої світової війни не було більш смертоносного місця, ніж територія від Центральної Польщі до Західної Росії, де нацистський і радянський режими перетворили людей на числа [36, 12]. Чільне місце в цьому просторі масового насильства та смерті належить Україні.

Підтримання жорстокого режиму на більшій частині української території потребувало ретельно розгалуженого численного адміністративного апарату. Не буде перебільшенням стверджувати, що в жодній з окупованих нацистами країн не було таких значних окупаційних військ і чисельного окупаційного апарату, як в Україні. А утримання таких органів було б неможливим без залучення місцевого населення та співпраці з ним. Важливо зауважити, що окупаційні режими на території України, на відміну від європейських країн, що діяли тоді, не міг спиратися на діючі структури місцевого управління. Евакуація радянських чиновників призвела до руйнації структур локального керівництва, а тому окупанти змушені були вибудовувати ці структури, формувати правила їхньої дії, контролювати та дисциплінувати людей, що увійшли в місцеві органи влади, часто не маючи жодного досвіду такої роботи. Отож німці та їхні союзники на окупованій території України одночасно із власною адміністративною вертикаллю створили органи місцевого управління, до роботи в яких залучали українське населення.

В історичній науці, публіцистиці, художній літературі, у сфері публічної політики і, звичайно, на побутовому рівні функціонує поняття «колаборації» – співпраці з ворогом/окупантом. Тема колаборації з окупаційним нацистським режимом на території України тривалий час належала до надміру політизованих сегментів історіописання. Вона й досі експлуатується з метою ангажування електорату чи міждержавного протистояння.

У пропонованій розвідці ми спробуємо підійти до аналізу співпраці з ворогом – колаборації – з наукових та гуманістичних позицій та дослідити локальні випадки колаборації на прикладах доль сільських старост, пересічних людей, громадських діячів, жінок різних зон окупації, матеріали про яких зберігаються у фондах Національного музею історії України у Другій світовій війні.

На сучасному етапі розвитку суспільних наук розуміння колабораціонізму потребує виведення його в ширший контекст, за межі чорно-білих оцінок, радянських етичних та юридичних лекал.

Термін «колабораціонізм» пережив складну еволюцію. У роки Першої світової війни в публічній сфері європейські соціал-демократи ввели термін «пораженство» (фр. *défaitisme*, англ. *defeatism*, нім. *Defätismus*, рос. *пораженчество*). Ідею пораженства як політичну необхідність пропагували більшовики для «перетворення війни імперіалістичної в громадянську» [22, 286–291]. У науковий обіг термін увійшов після того, як історик меншовик-емігрант Б.І. Ніколаєвський опублікував незавершену працю «Пораженчество 1941–1945 гг. и генерал А.А. Власов» [25]. На початку Другої світової війни термін «пораженство» «програв» конкуренцію новому поняттю – «колабораціонізм», що набуло чіткого

політичного забарвлення та негативної конотації. Щодо змістового наповнення терміна «пораженства», то варто наголосити, що воно стосувалося не лише окупованих, а й неокупованих територій, а значить, мало ідею внутрішнього підриву власної країни, а не пропагувало конкретні форми співпраці з ворогом.

На побутовому рівні поняття зазвичай асоціюється з таким одіозним явищем, як «зрада», і протиставляється патріотизму. З негативним значенням поняття «колабораціонізм» стали вживати після зустрічі А. Гітлера з головою французького режиму Віші маршалом А.-Ф. Петеном у містечку Монтуар. Під час переговорів сторони проголосили колабораціонізм політичним принципом у своїх відносинах. Перебуваючи явно в нерівному становищі, переможена Франція вклала в це поняття суто політичний смисл абсолютної воєнно-політичної й економічної капітуляції перед нацистською Німеччиною. Для широкої публіки слово «співробітництво» (фр. collaboration), яке поклато початок поняттю «колабораціонізм», прозвучало 30 жовтня 1940 р. в радіозверненні Петена до нації [7, 266–267].

Микола Семиряга у своїй ґрунтовній праці «Колабораціонізм: природа, типологія і прояви у роки Другої світової війни», опублікованій після смерті автора, наполягав на обов'язковому компоненті колабораціонізму як «усвідомленому зрадництві» – наявність шкоди своїй батьківщині [35, 7].

Валентина Шайкан сутнісною ознакою колабораціонізму називає «добровільну чи вимушену співпрацю з ворогом у будь-яких сферах життя, що носили ознаки злочину». У методологічній частині свого фундаментального дослідження автор ніби виводить за дужки пособництво та трудову діяльність робітників, селян, службовців адміністративних та інших установ, учителів, лікарів, агрономів та інших фахівців, чия суспільна активність під час окупації була спрямована на виживання. Вид співпраці за відсутності ознак злочину слід вважати таким, що не підлягає переслідуванню [67, 48–49].

Автор відповідного енциклопедичного гасла в «Енциклопедії історії України» Іван Дерейко визначає колабораціонізм як добровільну співпрацю (на противагу вимушеній праці) окремих груп чи прошарків населення окупованих територій з окупантами. Водночас дослідник зазначає, що простежується дихотомія між власне колабораціонізмом, який передбачає наявність політичної угоди з окупантом, «кооперуванням» (англ. cooperation) з окупаційною владою в цивільних галузях, а також «спільне ведення війни» (англ. co-belligerence) на боці окупаційних сил [17, 440–441].

Ярослав Грицак вважає, що необхідно розрізняти добровільну та примусову колаборації. Добровільність не обов'язково означає солідарність з ідеологією та практикою нацистів. З цим можна погодитися, адже закономірністю окупаційних режимів є те, що міра колаборації найчастіше визначалася не поневоленими народами, а панівною адміністрацією. Навіть приречених на винищення євреїв примушували організовувати свої адміністративні органи самоврядування та правопорядку – юденрати та поліцію – для виконання німецьких розпоряджень.

Наприклад, у найбільшому в Україні львівському гетто юденрат мав численні комітети, комісії, відділи, де працювало близько 5000 осіб [16, 213].

«Колаборація, – зауважив Ян Гросс, – її логіка, звернення до неї або її самовиправдання – виникають у кожній країні саме на перехресті намірів окупанта та сприйняття (цих намірів) окупованими в діапазоні тих варіантів, що в них є» [68, 26]. Це означає, що люди, якими б не були їх цінності та погляди, в умовах окупації примусово, добровільно, несвідомо, системно чи несистемно стають частиною практик колаборації з ворогом. Навіть ті люди, які обирали шлях спротиву, у певних ситуаціях і за певних обставин мали необхідність змушено прикидатися лояльними до окупаційної влади.

Деякі дослідники у процесі аналізу поняття «колаборація» зважають на наявність/відсутність власної держави. На переконання Ярослава Дашкевича, «визначення колаборантства говорить про добровільну співпрацю громадян власної, але вже завойованої держави з окупаційною державою проти цієї самої власної держави – і якраз тому колаборантство дорівнює державній зраді» [15, 7]. Більш сконденсовано цю думку розвинув український історик у діаспорі, колишній ветеран-дивізійник Василь Верига, який у притаманній для нього манері висловився про те, що закиди в колабораціонізмі та «зраді Батьківщини» безпідставні: для бездержавного українського народу ні польська держава, ні радянський режим не були легітимною владою [8, 195].

Певна логіка й раціональне зерно в такому способі думання є. У класичному («вішістському») розумінні цього слова колабораціонізм означає співпрацю з ворогом своєї країни. Що ж було «своєю країною» для, наприклад, західних українців? Зрозуміло, що нею не була ні Польська Республіка, ні Радянський Союз. Їхня країна мала бути ще вибореною, і тому природно, що у своїх змаганнях вони спиралися на ту з воюючих сторін, яка з прагматичних міркувань готова була постачати зброю, обмундирування, відкрила можливості для розвитку різних форм організованого національного життя.

З іншої сторони, погляд на колабораціонізм у контексті відсутності власної держави приводить до абсурдного висновку, коли іманентною починає бути колаборація з Польщею, більшовицькою Росією (СРСР), Румунією, Чехословаччиною й Угорщиною. Далі – більше: уся історія українського народу модерного періоду постає тоді як безперервний цикл колаборацій із невеликими паузами в часи конституювання урядів, що називали себе українськими. Такий підхід, що ігнорує історичний контекст, характерний для кожної ідеологічно заангажованої історіографії.

Намагаючись аналізувати ці протиріччя та складну й багатоманітну картину співпраці з ворогами як на бездержавних територіях, так і на територіях окупованих держав, Гелінада Грінченко та Елеонора Нарвселіус зосередили увагу на спробі виробити «формулу зради», зафіксувавши її соціологічні, моральні, політичні та психологічні аспекти. Дослідниці акцентували на тому, що «зрада» – це дії, сконцентровані навколо довіри, кордони якої було порушено. Водночас

носіями зруйнованої довіри, правди та лояльності не обов'язково мусить бути держава, а відтак зрада та нестача відданості в часи війни трактувалися як такі, що здійснювалися щодо спільноти, до тих, хто був умовним своїм [69, 1–30].

Якщо говорити про українців – громадян СРСР, то за 20 років вони могли бути індоктриновані настільки, що цілковито засвоювали головні політичні постулати більшовизму, впроваджувані за допомогою політичної реклами та пропаганди у свідомість населення. Молодь, яка народилася на початку 1920-х років, могла абсолютно щиро вболівати «за родину, за Сталина». Утім, як свідчать дослідження, таких була меншість [13].

Більшість людей, на думку соціологів, є інертними, індіферентними до будь-яких політичних індоктринацій на зразок «морально-політичної єдності радянського суспільства», «відданості усіх народів СРСР ідеям соціалізму», сповідування «ідеології пролетарського інтернаціоналізму», несприйняття «буржуазного націоналізму». Визнаний лідер ревізійної школи та видатний фахівець у галузі соціальної історії СРСР Шейла Фіцпатрик на підставі нових радянських документів зробила висновок про масову нелояльність у 1930-х роках усередині радянського суспільства до режиму. Передусім це стосувалося села, де влада була менш популярною, ніж у місті [39, 320–348, 351]. «Маленька людина» радянського міста, – робить висновок дослідниця, – думала лише про добробут свій і своєї родини. Її ставлення до влади та політики варіювалося загалом від пасивного сприйняття до обережної ворожості [38, 268].

Нацистська окупація з її досі небаченою жорстокістю призвела до колаборації у значних масштабах. Становище народів Східної Європи вирізнялося безвихідністю. Тімоті Снайдер вжив щодо цього регіону вдалу метафору – «криваві землі», що виникла як алюзія на уривок із «Реквієму» Анни Ахматової і послужила назвою блискучого історичного бестселера [36].

Політична верхівка Райху трактувала свої дії на Східному фронті не як чергову воєнну кампанію, а як боротьбу на життя та смерть ворожих ідеологій і ворожих рас, як війну тотального винищення (Vernichtungskrieg), концептуально сформульовану генералом Еріхом Людendorфом [23]. З огляду на особливо жорстокий характер окупаційного режиму для місцевих жителів питання колаборації чи не колаборації не виникало. Життєва стратегія полягала в тому, щоб вижити. Колаборація лише збільшувала шанси на виживання.

Отже, проблема колаборації набуває стереоскопічного вигляду, рельєфного, неоднорівного, де з одними лекалами підходити не можна. Крім того, навіть тепер в історичній науці, позбавленій ідеологічного диктату, розуміння колабораціонізму не вкладається в певні рамки, щодо яких є консенсус. Отож в історіографічній площині під час кожної спроби вивести дефініцію колабораціонізму для українського випадку це поняття постає як значення, що не задовольняє умови системи.

Спробуємо проаналізувати явище колабораціонізму в ширшому контексті через призму життєвих стратегій людей (у соціології – соціальних акторів).

Очікується, що через такий антропологічний підхід вдасться уникнути політичних конотацій складного феномену колабораціонізму.

Людина, стверджував Мішель Фуко, це зовсім недавній винахід [33, 371]. Ідеться про те, що гуманітарні науки або, краще сказати, «науки про дух» («moral science», за Дж. Ст. Мілем, «Geisteswissenschaften», за В. Дільтеєм) оформилися в інституціолізовані (університетські) дисципліни лише у ХІХ ст. Традиція дослідження феномену життєвих стратегій у науках про людину теж не така давня. Однак вона швидко здобула інтердисциплінарний характер, а також за відносно короткий термін до пошуку в цій сфері долучилася чимала група знаних науковців у рамках соціальної філософії, психології, соціології та історії.

Однією з перших, хто окреслив поняття «життєвих стратегій» як комплексне утворення та здійснив його аналіз, була К.А. Альбуханова-Славська наприкінці 1980-х років [1].

Упродовж двох наступних десятиліть поняття швидко долало міждисциплінарні перегородки та із суто соціологічного інструменту перейшло в арсенал історичної методології. М.П. Кухта та І.О. Мартинюк зауважують, що в масиві накопиченого соціологами за роки досліджень матеріалу є проблема смислової плутанини, коли життєві стратегії наділяли характеристиками інших понять, а то й підміняли ними [21, 12]. Дослідники, узагальнивши найпоширеніші підходи до класифікації стратегій життя, згрупували їх за трьома ознаками: соціально-економічне становище людини (стратегії благополуччя, успіху, самореалізації), спосіб вирішення життєвих суперечностей, конфліктів (стратегія захисту, відмови, пристосування, виживання), співвідношення сил протидіючих сторін та «силове поле» впливаючих факторів (стратегії наступальні й захисні) [21, 18].

Історики, які досліджують період ХХ ст., активно використовують інструментарій соціології. У рамках життєвих стратегій вони найпродуктивніше вивчають стратегії виживання. Своєрідний історіографічний «бум», спричинений, вочевидь, підвищеною зацікавленістю до антропологічного виміру історії, в українському та частково російському історіописанні припав на 2010-ті роки, коли з'явилися розвідки С.В. Аристова, М.С. Байкалова, О.В. Белікова, К.М. Будз, С. Грандке, Т.В. Заболотної, О.І. Ісаюк, Т.В. Пастушенко, Т.Г. Савчук, О.В. Стяжкіної, А.Ю. Плеханової, В.В. Чернявського та ін. [2; 3; 5; 6; 14; 18; 19; 27; 28; 34; 37; 31; 66].

Стратегії виживання – це комплексне соціопсихічне утворення, що охоплює різні форми життєдіяльності людей, поведінкові моделі, спрямовані на задоволення базових фізіологічних і соціальних потреб особи, способи адаптації до складних умов буття, викликаних впливом окупаційного режиму на конкретні життєві обставини та реакцією на ці впливи. Українське населення в умовах окупації на колективному й індивідуальному рівні було вимушене ухвалювати рішення щодо того чи іншого життєвого вибору, який залежав від попереднього соціального досвіду, системи цінностей, особистих якостей, ресурсів і можливостей. А практика їх реалізації обмежувалася режимними заходами окупаційної влади.

Доцільно зауважити, що поняття «стратегії виживання» практично завжди використовується у множині. Це зумовлено тим, що в схожих екстремальних умовах війни та окупації різні соціальні актори можуть використовувати різні стратегії виживання. Імовірно й протилежне: за істотних відмінностей у життєвих принципах, стандартах, нормах, цінностях, прийнятих у ході соціалізації, суб'єкти можуть використовувати ідентичні стратегії.

Аналіз колабораціонізму в системі координат життєвих стратегій – це спосіб відійти від спрощеного розуміння цього багатовимірного явища, вивести його за рамки морально-правових і юридичних радянських маркерів. Отож проблема співпраці з окупантом під час війни з погляду цивілізаційного, гуманітарного, політологічного та морально-психологічного набуває зовсім іншого звучання. Висловлюючись метафорично, колабораціонізм – це ящик із багатьма шухлядами.

Відомі різні підходи до типологізації колабораціонізму. Більшість дослідників вирізняють військовий, адміністративний, побутовий, економічний, культурний та ідеологічний колабораціонізм. У цій статті ми зосередимося на аналізі найпоширеніших форм взаємовідносин з окупаційною владою – адміністративному та побутовому колабораціонізмах. Щодо дефініцій, то автор статті ставить знак рівності між, наприклад, культурним колабораціонізмом і співпрацею в культурній сфері. Поняття «колаборуює», «співпрацює» вживаються без негативних означень.

Адміністративний колабораціонізм визначається як форма співпраці з окупантом лояльних осіб із місцевого населення в органах управління різного рівня, діяльність яких була керованою та контрольованою окупантами. Згідно з расовою політикою нацистської влади, українців допускали лише до найнижчого рівня влади – у селах, групах сіл або містах. Однак навіть на цих щаблях управління їхні владні повноваження доволі обмежувалися, а вони перебували під строгим контролем німецьких зверхників. На практиці траплялося й так, що суворого контролю місцеві громади не зазнавали, оскільки села розташовувалися далеко від доріг, фронтів, міст, тож нацисти могли навіть не з'являтися чи з'явитися один-два рази, задовільнившись тим, що регулярно сплачувались податки.

Низовою адміністративною одиницею стала так звана сільська община. Її членами були всі мешканці села, що там проживали. На чолі сільської общини стояв сільський староста, який мав у своєму підпорядкуванні заступника, писаря та кількох поліцаїв. Сільські старости були зобов'язані знати всіх мешканців свого населеного пункту, зокрема їхній рід занять, сімейний стан, матеріальне становище, працездатність, ставлення до «нового порядку».

Місцевого старосту призначало районне керівництво за погодженням з окупаційною адміністрацією. С. Власенко встановив, що права та обов'язки, порядок призначення старост сільських і селищних громад визначалися здебільшого нормативними документами: «Інструкцією для старост» і «Тимчасовим положенням про старост сіл та селищ району» [40; 9, 53]. На початковому

етапі місцевому населенню дозволяли обирати старост. Та найчастіше, як справедливо зазначала радянська розвідка, «німці обходяться без усіляких ігрищ у демократію» [65, 212].

У фондозбірні Національного музею історії України у Другій світовій війні зберігається лист Д.С. Пінчука, старости с. Пінчуки Козелецького району на Полтавщині, впродовж 1941–1943 рр., у якому він докладно описав, як проходила процедура виборів сільського старости під примусом. «В останніх числах вересня [1941 р.], – писав Дмитро Семенович, – зайшли до мене на квартиру сільські чоловіки: старі, були й молодші мене. Словесно оголосили мені наказ німецького командування, щоби село визначило старосту або уповноваженого для поїздки по таборах. Німецьке командування обіцяло старостам і уповноваженим видавати своїх людей під розписки і т. д. і т. п. І я з ними пішов у хутір Корецький, що по сусідству, до Корецького Пантелеймона Гавриловича, де й провели вибори уповноваженого. На виборах брали участь 26 чоловіків. Жінки не приймали участі. Жереб випав на мене, всі чоловіки в один голос – на мене. Протирічити я не міг, оскільки більшість чоловіків належали куркульським елементам» [52, 5–6].

За кілька разів Д.С. Пінчуку вдалося врятувати з полону 232 радянські військовополонені, які утримувалися в шталазі № 346-А. Він щиро дивується, що «по всьому нашому Козельщанському [так у тексті. – Г.В.] району жоден староста і жоден уповноважений не захотів брати полонених – не лише чужих, але навіть своїх селян та сусідів <...> наприклад, староста Василь Петрович Троцький навіть не захотів іти в табір <...>, піщанський староста Копитан Андрій Грицькович свого сусіда Дзюбу не захотів брати з табору № 12, так Дзюба вчора ввечері пішов етапом за Дніпро, люди бачили, як їх гнали через Кременчук» [52, 34–35]. Це приклад співпраці з окупантами, що використовувався для порятунку людського життя. Інші старости, за твердженням Пінчука, воліли зайняти пасивну та вичікувальну позицію.

Іншими життєвими стратегіями могли бути: покращення власного матеріального становища, використовуючи владні повноваження, зведення особистих рахунків, задоволення інших маргінальних очікувань. 29 вересня 1942 р. в управлінні поліції Шалигинського району Сумщини завершилося слідство у справі І.Г. Обухівського, якого роком раніше розстріляли як «людину, що мала зв'язки з органами НКВД, займалася брехливими доносами, крадіжками та хуліганством». Протоколи допитів засвідчили, що місцевий староста с. Сваркове Гломозда мав давню неприязнь до Обухівського. Спершу він забрав корову як м'ясний контингент, а потім зареєстрував дочку Івана Обухівського як добровольця на виїзд на роботи до Німеччини. Цілковито безпорадна в цій ситуації вдова Пелагея Обухівська намагалася довести слідчому Болдовському (імовірно, також місцевий колаборант), що її чоловік «ніколи в партизанах не був, у колгоспі не крав і загинув ні за що, через особисті рахунки» [32, 499].

В агітаційних листівках, які поширювали радянські партизани на окупованій території, було багато звернень до старост, яким пропонувалися альтернативні

поведінкові стратегії. Доволі багато агітаційного матеріалу було виготовлено після контрнаступу Червоної армії під Сталінградом. Текст листівки, як правило, розпочинався переліком військових здобутків, а далі йшла емпатійна частина на зразок: «Ми добре знаємо, що багато з вас не були злочинцями, любили свій народ, свою Батьківщину; ми також знаємо, що багато з вас, за винятком невеликої кучки явних негідників, обманом та залякуванням залучені до цієї мерзенної та злочинної справи». Такі листівки поширювали в Добрянському, Куликівському, Козелецькому районах Чернігівської області навесні 1943 р. [47; 48; 51; 56].

Окремі агітлістьки містили навіть детальний розподіл ступенів співпраці з ворогом. До найнижчого рівня колаборації належали ті старости, які «допомогали нам [партизанам. – Г.В.], повідомляли нам про всі пересування німців, збирали для нас продовольство». «Буває і так, – зазначали автори агітматеріалів, – що староста не зв'язувався з партизанами і все-таки працював не на німців, а проти них». Їх діяльність спрямовувалася на саботування вимог окупаційної влади, вигороджування своїх співгромадян, передачі свідчень про переміщення німецьких сил, перешкоджання вивезення сільського майна. Це – середній рівень колаборації. І третя категорія – старости, які добровільно пішли на німецьку службу, але згодом зрозуміли свою помилку. Усім цим старостам була обіцяна цілковита недоторканність і прощення за умови «чистосердечного каяття і по мірі сил та можливостей завдання шкоди залятому ворогу» [55].

Спеціальні листівки «Сільські старости!», крім обов'язкової декларативної частини, містили на звороті чітку інструкцію з конкретними пунктами щодо саботажу, приховування продовольства і худоби, організації та відправки чоловіків у партизанські загони, переховування жінок та дітей від примусового вивезення на роботи до Райху [45; 42]. Мотиваційна частина (часто виділялася іншим шрифтом) чітко вказувала, що виконання виписаних вимог стане запорукою збереження життя: «Пам'ятайте: допомагаючи партизанам та Червоній армії, завдаючи шкоди німцям, ви рятуєте власне життя» [42; 51].

Накреслені в КП(б)У стратегії виживання (тексти листівок готували відповідальні обкоми комуністичної партії) місцевому керівництву сільських общин не давали ніяких гарантій. У Центральному державному архіві громадських об'єднань України зберігаються «розстрільні» списки Сумського партизанського з'єднання – накази про ліквідацію «зрадників та ворогів народу, які стали на службу німецькому фашизму» [63, 33 зв. – 34; 64, 183–185, 249–251].

Наративні джерела підтверджують, що особливої запопадливості в розслідуванні ступеня співпраці того чи іншого старости, писаря чи поліція бійці партизанських загонів не виявляли. У своєму щоденнику боєць Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання капітан Микола Шеремет наводить як типовий приклад убивства писаря сільської управи. 10 березня 1943 р. М. Шеремет записав: «Підійшов на галявину лісу – побачив: комісар із партизанами допитують *ворожого* [курсив мій. – Г.В.] писаря, він уже побитий й нічого не хоче відповісти». «За пару хвилин, без шумки, волосний писар лежав обличчям у сніг,

у підштаниках, виставивши червоні підшви босих ніг <...> уже в який раз бачу розправу з ворогом – противно дивитися, але не шкода», – резюмував Микола Спиридонович [57]. У щоденнику відомого партизанського ватажка Миколи Попудренка розправи зі старостами постають навпаки – без емоцій, як частина неприємної рутинної роботи: «2.11.1941 р. в с. Авдіївка розстріляли старосту і попа; 12.11.1941 р. в с. Осьмаки вбили старосту і секретаря; 25.12.1941 р. підводимо деякі підсумки життя партизанів: знищили шпигунів, старост, поліцаїв та іншої сволоти – 105 ос.» [32, 310–313].

Іншою формою адміністративного колабораціонізму можна вважати створення українцями організацій для представництва своїх національних інтересів перед німецькою владою. Нацисти так ніколи і не визнали цивільну українську адміністрацію, і максимум, на що вона могла розраховувати, – це толерантність окупаційної влади.

Більшість таких організацій діяло в Галичині, де умови окупації були набагато м'якшими. У вересні 1941 р. у Львові був створений Український крайовий комітет (УКК) на чолі з адвокатом і політичним діячем Костем Паньківським. Цей орган був фактично філіалом Українського центрального комітету (УЦК) Володимира Кубійовича у Кракові. Головні завдання УКК були такі: допомагати всім, хто потерпів від війни, охороняти українське населення від зловживань окупаційної влади, згладжувати господарські труднощі. У практичному вимірі це реалізовувалося як допомога біженцям, ув'язненим та осиротілим дітям, організації національної шкільної системи та ін. [26].

Нацистські керівники не довго толерували діяльності УЦК, оскільки на теренах Генерал-губернаторства було легше мати справу не з двома, а з одним українським комітетом. На початку березня 1942 р. за розпорядженням німецької окупаційної влади УКК злився з краківським комітетом. Тоді ж була припинена діяльність Української національної ради у Львові, що ставила собі за мету репрезентації політичних інтересів місцевих українців. Отже, єдиним легальним представницьким органом українців у Генеральній губернії став УЦК у Кракові, який зробив багато, щоб полегшити життя місцевим українцям.

Одним із напрямів соціально значущої діяльності УЦК було повідомлення родин про полон чи загибель їхніх рідних. 17 липня 1943 р. відділ суспільної опіки Українського допомогового комітету (УДК – один із окружних філіалів централі УЦК) через свого референта у справах полонених у Львові офіційно повідомив Катерину Машівську про смерть її чоловіка Василя в таборі для військовополонених у м. Нойхаммер (шталаг № 308). Документ написаний українською мовою, мав власний формуляр і закінчувався зверненням до адресата, нехарактерним, наприклад, для радянських «похоронок»: «передаючи цю сумну вістку, висловлюємо Вам наше співчуття» [41, 453]. А Марії Міщук із с. Бараньо-Перетоки на Сокальщині УДК переслав німецький оригінал сповіщення про загибель її чоловіка Максима – військовополоненого. Документ оформив відділ обліку загиблих Вермахту [58, 27].

УЦК спробував здійснити масову видачу мешканцям Галичини посвідчень про українське походження. Значна кількість чистих бланків таких документів була виявлена в архівних справах районних військкоматів Львівської області другої половини 1940-х років. На зворотному боці цих сертифікатів (в оригіналі німецькою мовою «Bescheinigung») друкували сповіщення про загибель бійців Червоної армії [60, 195 зв.]. Окрім цих маргіналій, в архівних теках військкоматів Західної України, що зберігаються у фондах Національного музею історії України у Другій світовій війні й стали основою для створення Всеукраїнської бази даних загиблих (ВБЗ), містяться фінансові документи регіональних УДК [59; 61]. Безумовно, широкий спектр діяльності українських комітетів, що охоплював сфери суспільної опіки, шкільництва, культури, науки, господарства, потребував розгалуженої організаційної структури та фінансування.

Отже, стратегія виживання українців мала виражений територіальний вимір. Умовно кажучи, під час окупації українець із Генеральної губернії мав набагато більше шансів залишитися живим, аніж українець, що проживав у райхскомісаріаті «Україна» (РКУ). Водночас політична позиція В. Кубійовича, який свідомо пішов на співпрацю з окупантом, зовсім не нагадувала позицію В. Квіслінга чи А.-Ф. Петена. На території РКУ нацисти майже до закінчення війни не дозволяли створювати свого національного комітету. І якби співпраця в цивільній адміністрації під німецькою окупацією кваліфікувалася як міра колаборації, то у підрадянській Україні (в кордонах на 1 вересня 1939 р.) колаборація була б найнижчою в Європі, хоча б тому, що нацисти не допускали цього.

Побутовий колабораціонізм пов'язаний зі встановленням доброзичливих стосунків між окупантами й місцевим населенням. Наприклад, попередження ворожої армії про заміновані будинки, шляхи, послуги у якості провідників, добровільне пропонування продуктів харчування, запрошення на родинні свята тощо. Усі ці послуги та добровільність – це реалізація архаїчного принципу дару, описаного Марселем Моссом: «даю, щоб ти дав» (у цьому контексті – даю послугу, щоб ти мене не чіпав) [24, 161].

Зі щоденникових записів німецьких солдатів та офіцерів, їхніх листів до рідних у Німеччину стало відомо, що в кожному населеному пункті були люди, які доброзичливо ставилися до німців. Вони завжди пропонували їм воду, хліб, яйця, молоко і навіть попереджали про небезпеку та запрошували взяти участь у традиційних місцевих заходах [62, 3–7]. Показовий приклад – організація свята обжинок 13 жовтня 1942 р. у с. Щирець (нині Пустомитівського району Львівської області). На святкування селяни запросили окружного старосту барона фон дер Ляена, полковника А. Бізанца та інших урядовців. За традицією гостям були піднесені обжинкові вінки, перший із яких символічно призначався А. Гітлеру [49].

Унікальне, але до певної міри ангажоване джерело – спогади службовця Київського обласного тресту будівельних матеріалів Федора Пігідо (літературний псевдонім Правобережний) проливають світло на причини виникнення

співпраці місцевого населення з іноземною армією в побутовій сфері. Ф. Пігідо-Правобережний вважав, що «добре, чимне поводження німецького війська <...>, звільнення полонених українців <...> в першому періоді війни зробили добре враження на місцеве населення та поглибили віру в те, що німецьке військо справді несе визволення від сталінської тиранії». «Отже, відносини між населенням та німецьким військом, – робить висновок автор мемуарів, – зразу набрали доброзичливих, а то й дружніх форм, німецький вояк був усюди бажаним гостем» [30, 114].

Це тільки підтверджує той факт, що колабораціонізм на побутовому рівні є суспільно-психологічним явищем, яке виникає під час війни. Так чи інакше стосунки між армією завойовника та місцевим населенням не можуть не виникати, тому що ворожій армії потрібне місце для розміщення, а також вода, їжа, тепло і т. ін.

Потрібно брати до уваги той факт, що поведінкою місцевого населення нерідко керував страх, і це логічно вписується в інстинкт виживання та побудови на його основі відповідних стратегій. З іншого боку, ситуація, коли смерть загрожувала всім, інколи створювала умови для порозуміння і місцевого населення.

Соціально-політична атмосфера 1930-х років у радянській Україні, у якій мали місце Великий терор, Голодомор-геноцид, знищення церкви, породжувала значну кількість евентуальних колаборантів. Звідси – зустрічі німецьких солдатів із хлібом-сіллю на початку війни, завищені очікування від нової влади. Одним із тих, хто влучно відобразив тип побутового колаборанта, був Анатолій Кузнецов. У його романі-документі «Бабин Яр» є роздуми про власного діда Семерика Федора Власовича: «...мій дід ненавидів радянську владу усією своєю душею і пристрасно чекав німців, як ізбавителів. <...>. Ні, він зовсім не був фашистом чи монархістом, націоналістом чи троцькістом. За походженням він був з українських кріпаків, за соціальним становищем – міський робітник із довгим стажем; а за своєю суттю – найпростіший, маленький, голодний, заляканий обиватель Країни Рад» [53, 29].

Радянські органи безпеки після відновлення органів радянської влади на відвойованих у німців та їх союзників територіях розпочали відстежувати подібні прояви побутового колабораціонізму та карати за це. Згідно з наказом НКВД СРСР № 001683 «Про оперативно-чекістське обслуговування місцевостей, визволених від військ противника» від 12 грудня 1941 р., 18 лютого 1942 р. народним комісарам внутрішніх справ УРСР та БРСР, начальникам регіональних і лінійних управлінь НКВД розіслано циркуляр НКВД СРСР, який персоніфікував поняття «зрадник», «ставленик» і «ворожий пособник» [10; 11].

Третього липня 1944 р. народний комісар держбезпеки УРСР С. Савченко підготував спеціальне зведення «Про засміченість низового радянського апарату німецькими посібниками в окремих районах Чернігівської області». Під час втручання військової цензури в приватну кореспонденцію органи НКГБ встановили, що жителька с. Ріпки Ніна Ляпко «разом зі своєю сім'єю з радістю

зустрічала німецьких окупантів, вихваляла німецьку владу» [32, 529]. Варто додати, що таких випадків було встановлено безліч.

Нацистська адміністрація через окупаційну пресу активно стимулювала побутовий колабораціонізм. Упродовж 1941–1944 рр. в різних періодичних виданнях з'являлися мотиваційні оголошення, заклики та статті про організацію благодійних акцій на користь німецької армії. 17 січня 1942 р. в київській газеті «Нове українське слово» було надруковано оголошення про збір теплих речей для німецьких вояків мешканцями Подільського району. Редакція відзвітувала про 5245 зібраних речей [44]. Через три дні опубліковано інформацію про те, що кияни здають теплий одяг і ковдри на печерському базарі [43]. «Станиславівське слово» під католицьке Різдво 1943 р. організувало акцію «Різдвяний дарунок на ялинку раненому воякові», збираючи продукти, предмети щоденного вжитку та гроші [50]. Регіональна щоденна газета «Вісті Лохвиччини» напередодні 1943 р. заохочувала своїх читачів «разом з німецьким та народами Нової Європи стати учасниками чергової воєнної зимової допомоги» [29]. Складно стверджувати про правдивість журналістських свідчень щодо зібраних сум грошей чи кількості речей, однак сумніватися в тому, що така доброчинність серед українського населення була, немає підстав.

Підвидом побутового колабораціонізму може бути сексуальний колабораціонізм. Окремі дослідники виділяють його в окрему категорію [20, 348–365]. Сталінська влада однозначно маркувала цей вид співпраці як зраду. Досить прозоро офіційну позицію вербалізував Петро Панч (упродовж війни перебував в евакуації в м. Уфа). 7 лютого 1944 р., виступаючи на IX пленумі письменників СРСР у Москві, український письменник зазначив, що «все населення, що мається зараз у визволених районах, якоюсь мірою заплуталося у зв'язках із німцями: хтось грабував квартири й установи, хтось допомагав німцям у їхньому розбої і розстрілах, хтось спекулював і торгував, а дехто з дівчат, втративши відчуття патріотизму, жив із німцями» [12, 51].

Олена Стяжкіна слушно зауважує, що стратегії виживання, пов'язані з використанням тілесного ресурсу жінки, дуже важко піддаються аналізу через брак джерельної бази та відсутність консенсусу стосовно термінології: «гендероцид», «горизонтальна колаборація», проституційні відносини, секс за бартером тощо. Дослідниця виділила чотири сценарії використання тіла як ресурсу виживання: 1) тіло в обмін на власне життя; 2) тіло в обмін на життя інших; 3) тіло в обмін на їжу; 4) тіло в обмін на уникнення примусових робіт [37, 192].

В окупованому Києві, коли з'явився дефіцит продуктів харчування, дорожня та спекуляція на ринку, деякі місцеві мешканки продавалися солдатам за харчі. 13-літній А. Кузнецов став свідком такої сцени: «Ми з Шуркою вийшли з кіно похмурі, як гієни. Тротуарами прогулювалися німецькі солдати, обіймаючи місцевих повій. Дівчата були оформлені за останньою модою: довге волосся, закручене великими завитками, пальто наррозхрист, руки обов'язково у кишенях. Дві пари перед нами розпрощались, і ми почули таку розмову:

- Що він тобі дав?
- Дві марки, мандаринку й цукерок.
- Мені три мандаринки» [53, 247].

Очевидно, що сценарії могли бути й комбіновані, а насильство – прихованим під маскою «власного вибору» жінки. Останнє читається між рядків щоденникових записів командира партизанської роти загону ім. Щорса № 1 Чернігівського партизанського з'єднання лейтенанта Федора Ткаченка. 23 грудня 1942 р. Ф. Ткаченко приїздив у с. Сушани, опитував місцеве населення і за підсумками роботи записав: «Заходили до вчительки, розповідали їй про повідомлення Радінформбюро. На ліжку лежала дочка вчительки, по зовнішності так собі – нічого, лише згодом я дізнався, що вона плуталася з німецьким комендантом» [54].

Торгівля власним тілом за продуктовий пайок, порятунок себе та своїх дітей від голодної смерті, намагання убезпечити себе від вивезення на роботи до Райху чи приховати своє минуле навряд чи підпадає під визначення проституції. Секс під примусом, залякуванням, шантажем схожий більше на згвалтування, що стало частиною стратегії виживання.

Отже, тема колаборації українців у роки Другої світової війни до сьогодні залишається маловивченою. Попередні спроби дослідження цього питання були спрямовані радше на критику старих схем, аніж на створення нових інтерпретацій. Зміщення дослідницької уваги від політичних доктрин, у рамках яких вивчався колабораціонізм, до антропологічних підходів дає підстави засумніватися в одному з найбільш укорінених міфів, що функціонує і в західній, і в пострадянській історіографіях, – міфу про особливу схильність українців до колаборації.

Запозичення методологічного інструментарію стратегій виживання у суміжних з історією гуманітарних дисциплін і застосування його на історичному матеріалі доводить, що в адміністративній і побутовій сферах співпраці з німецькою окупаційною владою абсолютна більшість українців займала пасивну позицію і її головною турботою було щоденне виживання. Ця обставина не була особливою національною заслугою чи особливою національною ганьбою для українців. Вона лише віддзеркалювала загальну модель поведінки на «кривавих землях».

Вивчення стратегій виживання дає змогу унаочнити проблему поганих «своїх». Міра та відповідальність за злочини, скоєні українцями з кар'єристських міркувань чи бездушною гонитви за живою під час співпраці з нацистами, не повинна бути прихованою чи затеоретизованою. Стратегії виживання задають якісно нову координатну сітку, в якій часто немає виразної роздільної лінії між колаборацією та опором. У ній наявний радше спектр відтінків, градації. Більшість окупованого населення перебувала саме між цими двома полюсами.

Джерела та література:

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Аристов С.В. *Нацистский женский концентрационный лагерь Равенсбрюк (1939–1945 гг.): стратегии выживания узниц: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук* – Курск, 2010. – 23 с.
3. Байкалов Н.С. Стратегии выживания строителей БАМа на современном этапе // *Вестник Бурятского государственного университета.* – 2011. – Вып. 7: История. – С. 97–101.
4. Беркгоф К. *Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою* – К.: Критика, 2011. – 455 с.
5. Беліков О.В. *Китайські та корейські мігранти на Донбасі на початку 1920-х рр.: правовий статус та стратегії виживання* // *Нові сторінки історії Донбасу.* – 2017. – Кн. 26. – С. 142–154.
6. Будз К.М. *Українська Греко-Католицька Церква у Галичині (1946–1968 рр.): стратегії виживання та опору у підпіллі: автореф. дис. канд. іст. наук.* – Київ, 2016. – 19 с.
7. Бурлаков А.Н. *Маршал Петэн и Гитлер: встреча в Монтуаре* // *Преподаватель XXI век.* – 2016. – № 1. – С. 262–272.
8. *Верига В. Дорогами Другої світової війни.* – Торонто: Накладом Братства кол. Вояків 1-ої УД УНА, 1998. – 346 с.
9. *Власенко С. Органи адміністративного та господарського управління німецьких окупантів у військовій зоні в Україні (1941–1943)* // *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.* – К., 2006. – Вип. 83. – С. 53–55.
10. *Вронська Т. Феміда воєнної доби і цивільне населення* // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України.* – К., 1999. – С. 100–119.
11. *Вронська Т. Феномен «пособництва»: до проблеми кваліфікації співпраці цивільного населення з окупантами у перший період Великої Вітчизняної війни* // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України.* – К., 2008. – Вип. 11. – С. 88–97.
12. *Гриневиц В. Між молотом і ковадлом* // *Український тиждень.* – 2013. – № 6 (274). – 7 лютого. – С. 50–53.
13. *Гриневиц В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр.* – К.; Дніпропетровськ: Ліра, 2012. – 508 с.
14. *Грандке С. Стратегії виживання ромів під час націонал-соціалістичних переслідувань у дистрикті «Галичина» у 1941–1944 рр.* // *Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація. Матеріали науково-практичної конференції, Київ, 4 жовтня 2016 р.* – К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2016. – 230 с.
15. *Дашкевич Я. Вступне слово, або про проблеми колаборантства* // *Перша Українська дивізія Української Національної Армії: історія створення та національно-політичне значення / Матеріали наук.-практ. конф.* – Львів: Новий час, 2002. – 172 с.
16. *Делеган М. Еврейская община Закарпатья в первое десятилетие после его пребывания в составе Чехословакии (1919–1930)* // *Проблемы Холокоста в Украине.* – Запорожье, 2003. – Вып. 2. – С. 204–215.
17. *Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. // НАН України, Інститут історії України.* – К.: Наукова думка, 2007. – Т. 4: Ка – Ком. – 528 с.
18. *Заболотна Т. Стратегії виживання міської інтелігенції України в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.): теорія та практика* // *Сторінки воєнної історії України:*

Збірник наукових статей / НАН України, Інститут історії України. – К., 2013. – Вип. 16. – С. 94–112.

19. Ісаюк О. Науковці та війна: колективні стратегії виживання викладачів Львівського університету під час Першої світової війни // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2015. – Вип. 3. – С. 19–23.
20. Ковалев Б.Н. Коллаборационизм в России в 1941–1945 гг.: типы и формы. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2009. – 372 с.
21. Кухта М.П., Мартинюк І.О. Проблема концептуалізації поняття «життєві стратегії» в соціологічному дискурсі // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2012. – Вип. 56. – С. 7–20.
22. Ленин В.И. Полное собрание сочинений / 5-е изд. – М.: Изд-во полит. лит-ры., 1967. – Том 26. О поражении своего правительства в империалистской войне. 1915 г. – 591 с.
23. Людendorф Э. Тотальная война. – М.: Эксмо, 2015. – 468 с.
24. Мосс М. Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии / Пер. с франц. – М.: Восточная литература, 1996. – 360 с.
25. Николаевский Б. Пораженчество 1941–1945 гг. и генерал А.А. Власов // Новый журнал. – 1948. – № 18. – 115 с.
26. Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк, Торонто: Ключі, 1965. – 479 с.
27. Пастушенко Т. Радянські жінки-військовополонені: стратегії виживання, досвід, долі // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства / За наук. ред. Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко і Оксани Кісь. – Київ: Арт-книга, 2015. – 336 с.
28. Пастушенко Т.В. Будні українських остарбайтерів: боротьба за виживання (на матеріалах спогадів колишніх примусових робітників) // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 160–176.
29. Перші 1700 карбованців // Вісті Лохвиччини. – № 23 (85). – 17.12.1942. – С. 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/200?StartDate=1942-12-17>. – Назва з екрана.
30. Пігідо-Правобережний Ф. «Велика Вітчизняна війна»: Спогади та роздуми очевидця. – К.: Смолоскип, 2002. – 288 с.
31. Плеханова А. Стратегії виживання жителів Києва у роки нацистської окупації (продовольче питання) // Часопис української історії. – 2014. – Вип. 29. – С. 34–39.
32. Родня. Полиция и партизаны, 1941–1944. На примере Украины / Авт.-сост.: А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. – К.: Украинский издательский союз, 2011. – 576 с.
33. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки. – К.: Основи, 1998. – 669 с.
34. Савчук Т.Г. Стратегії виживання православних священників у 1930-х рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 38. – С. 161–164.
35. Семиряга М.И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. – М.: РОССПЭН, 2000. – 863 с.
36. Снайдер Т. Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным – К.: Дуліби, 2015. – 584 с.
37. Стяжкіна О. «Окуповані» жінки: чинники, ресурси та стратегії виживання // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства / За наук. ред. Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко і Оксани Кісь. – Київ: Арт-книга, 2015. – 336 с.
38. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм: Социальная история советской России в 30-е годы: горю. – М.: РОССПЭН, 2001. – 336 с.

39. Фицпатрик Ш. Советские крестьяне: Социальная история советской России в 30-е годы: деревня. – М.: РОССПЭН, 2001. – 422 с.
40. Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні (НМІУДСВ). – КН-12735. – Л-1399.
41. Там само. – Всеукраїнська база загиблих. – Лв-28266. Яворівсько-Мостиський ОРВК.
42. Там само. – КН-16057/1. – Л-892/1.
43. Там само. – КН-16173. – Г-789.
44. Там само. – КН-16480. – Г-841.
45. Там само. – КН-17175. – Л-1231.
46. Там само. – КН-17177. – Л-1233.
47. Там само. – КН-17300. – Л-1003.
48. Там само. – КН-17300. – Л-1262.
49. Там само. – КН-198914. – Л-71718.
50. Там само. – КН-198920. – Г-71720.
51. Там само. – КН-20443. – Л-1858.
52. Там само. – КН-217907. – Д-36322. – Арк. 34–35.
53. Там само. – КН-240227. – К-25837.
54. Там само. – КН-258921. – К-26282.
55. Там само. – КН-3035/3. – Л-246/3.
56. Там само. – КН-35036. – Л-2893.
57. Там само. – КН-54991. – Д-11808.
58. Там само. – ТФ-5203/07. – Арк. 27.
59. Там само. – ТФ-5206/37. – Арк. 11 зв.
60. Там само. – ТФ-5206/38. – Арк. 195 зв.
61. Там само. – ТФ-5206/47. – Арк. 18 зв.
62. Центральний державний архів громадських об'єднань України – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ) – Оп. 23. – Спр. 119. – 29 арк.
63. Там само. – Ф. 63. Перша Українська партизанська дивізія ім. двічі Героя Радянського Союзу С. Ковпака (Сумське партизанське з'єднання). – Оп. 1. – Спр. 15. – 318 арк.
64. Там само. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 8. – 301 арк.
65. Чернігівщина в роки нацистської окупації: Документи і матеріали / Упоряд.: О.Б. Коваленко, Р.Ю. Подкур, О.В. Лисенко. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2013. – 496 с.
66. Чернявський В.В. Особливості відображення досвіду примусової праці в щоденниках східних робітників 1942–1945 рр. // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 9. – С. 113–121.
67. Шайкан В.О. Колaboraціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 466 с.
68. Gross, Jan T. Themes for a Social History of War Experience and Collaboration // In: Deák István, Jan T. Gross and Tony Judt (eds.). *The Politics of Retribution in Europe: World War II and Its Aftermath*. Princeton: Princeton University Press, 2000. – 327 p.
69. Narvselius E. and Grinchenko G. «Formulas of Betrayal»: Traitors, Collaborators and Deserters in Contemporary European Politics of Memory // *Traitors, Collaborators and Deserters in Contemporary European Politics of Memory. Formulas of Betrayal / Ed. by Gelinada Grinchenko, Eleonora Narvselius*. – Palgrave Macmillan, 2018. – 413 p.

СОТРУДНИЧЕСТВО С ВРАГОМ КАК ВЫНУЖДЕННАЯ МОДЕЛЬ ПОВЕДЕНИЯ И СТРАТЕГИЯ ВЫЖИВАНИЯ

В статье предпринята попытка рассмотреть бытовой коллаборационизм и сотрудничество с врагом в административной сфере на оккупированных землях Украины через призму жизненных стратегий социальных актеров. На основе анализа историографического наследия по теме коллаборационизм, а также методологических заимствований из смежных с историей гуманитарных дисциплин сделан вывод о перегруженности понятия «коллаборационизм» политическими коннотациями, наделение его взаимоисключающими признаками, общую смысловую путаницу. На конкретных примерах рассматриваются стратегии выживания сельских старост, обычных людей, специфические проявления коллаборации в дистрикте «Галиция» и женской коллаборации.

Ключевые слова: *сотрудничество, коллаборационизм, жизненные стратегии, стратегии выживания, Украинский центральный комитет.*

© *Vitalii HOROBETS*

COOPERATION WITH ENEMY AS FORCED BEHAVIOR AND STRATEGY OF SURVIVAL

The article deals with the domestic collaboration and cooperation with the enemy in the administrative sphere in the occupied territories of Ukraine through the prism of life of social actors. The author studied historiography on the subject of collaboration, adopted and used scientific methods of social science, and concluded that the term “collaboration” is endowed with political features, which often even contradict one another. This leads to terminological inaccuracies and confusion. The article deals with the strategies of survival of village chiefs, ordinary people, collaboration in the district of Galicia and women’s collaboration.

Keywords: *cooperation, collaboration, life strategies, survival strategies, Ukrainian Central Committee.*